

6. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации / А. П. Чернявская. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 96 с.

7. Мерлин В. С. Связь социально-типического и индивидуального в лично-сти / В. С. Мерлин // Типологические исследования по психологии личности. – Вып. 4. – Пермь, 1957.

УДК 159.94

Онщенко Н.В. к.психол.н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

Тімченко О.В. д.психол.н., професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

У статті наводиться характеристика основних проблем в організації надання невідкладної психологічної допомоги постраждалому в наслідок надзвичайних ситуацій населенню; проводиться аналіз існуючої нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність психологів МНС України.

Ключові слова: екстрена психологічна допомога; надзвичайна ситуація.

В статье приводится характеристика основных проблем в организации предоставления неотложной психологической помощи пострадавшему в следствие чрезвычайных ситуаций населению; проводится анализ существующей нормативно правовой базы, которая регламентирует деятельность психологов МЧС Украины.

Ключевые слова: экстренная психологическая помощь, чрезвычайная ситуация.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що сучасна екстремальна психологія за останні роки зробила суттєвий крок вперед, окресливши поле діяльності фахівців в цій галузі, сьогодні відмічається безліч проблем в організації надання екстреної психологічної допомоги постраждалому від надзвичайних ситуацій населенню.

Всім нам відома загально прийнята класифікація надзвичайних ситуацій в залежності від їх походження, або чинників виникнення: техногенні, природні та соціальні катастрофи [1]. Безумовно, всі надзвичайні події є різними за своїми специфічними особливостями, але всі вони об'єднані тим, що залишають по собі безліч лиха, горя та сліз постраждалих.

В якості одного з основних негативних наслідків трагічної події, можна відмітити досить сильний психотравмуючий вплив, від якого по-

терпають майже всі учасники трагічних подій. Саме тому, на нашу думку, найбільш правильним є те, що психологічна допомога повинна бути надана негайно, не після трагедії, а ще під час ліквідації її наслідків та проведення пошуково-рятувальних робіт. Адже чим раніше постраждала людина зможе відчути себе в безпеці та зможе побачити підтримку, тим міцнішою буде її опірність травматичному впливу. Крім того, в такому випадку зменшується вірогідність розвитку у постраждалих будь-якої категорії посттравматичних стресових розладів, а відповідно, підвищується можливість вийти з травмуючої ситуації з найменшими психологічними втратами.

Метою даної статті є розгляд основних проблем, які утруднюють надання психологами МНС невідкладної психологічної допомоги в осередку надзвичайної ситуації та аналіз основних нормативно-правових документів, які регламентують їх діяльність.

Виклад основного матеріалу. Донедавна в нашому суспільстві, при проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, психолог не мав права ані на проведення будь-якої роботи з постраждалими, ані на знаходження в осередку лиха. Ті, хто вижив, фактично перебували сам на сам зі своїми проблемами. А це, у свою чергу, призводило до трагічних наслідків та руйнівних процесів у психіці постраждалих.

Найголовнішою проблемою, яка заважала організації діяльності психологів МНС в осередку надзвичайної ситуації, була відсутність відповідної нормативно-правової бази. Фахівці МНС могли лише припускати, що, де та коли повинен був робити психолог, ніхто не мав інформації щодо його ролі при проведенні пошуково-рятувальних робіт в осередку лиха, не було ніяких практичних розробок щодо особливостей надання екстремальними психологами невідкладної психологічної допомоги постраждалому населенню.

На початку 2004 року групою вітчизняних вчених (С.М. Миронець, О.О. Назаров, В.П. Садковий, В.Є. Христенко, О.П. Євсюков та ін.) було ініційовано проведення роботи щодо обґрунтування та створення відповідної законодавчої бази, яка б визначала роль та місце психолога в осередку надзвичайної ситуації та регламентувала його діяльність. При розробці нормативно-правових документів вітчизняні вчені звертали увагу на наступне: щоб психолог не розгубився в осередку надзвичайної ситуації та зробив допомогу постраждалим найбільш ефективною, необхідно керуватися деякими загальними принципами надання такої допомоги й добре уявляти собі її не тільки психологічні, але й організаційні аспекти.

Наведемо ключові положення нормативно-правової бази щодо організації надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в осередку лиха. **Стаття 3 Конституції України** прямо вказує на те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3].

Прийнятий Верховною Радою України 24 червня 2004 року **Закон України «Про правові засади цивільного захисту»**, а також ряд інших законодавчих актів конкретизують вказане положення Конституції та покладають головний обов'язок цивільного захисту населення та територій в умовах надзвичайної ситуації на МНС України [2].

Серед основних завдань цивільного захисту вищезазначений Закон у ст. 5 вказує на обов'язок захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання невідкладної психологічної, медичної та іншої допомоги потерпілим. Ст. 13 Закону конкретизує це положення, вказуючи на необхідність запобігання або зменшення ступеня негативного психологічного впливу на населення та своєчасного надання ефективної психологічної допомоги [2]. З метою виконання вимог Закону, 23 листопада 2004 року Наказом МНС України № 187 була затверджена Концепція психологічного забезпечення службової діяльності працівників Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій (далі - Концепція). Концепція ставила на меті поетапне створення у системі МНС України служби психологічного забезпечення, на яку б поклалися завдання із психологічного забезпечення діяльності підрозділів МНС України та психологічного захисту населення в умовах надзвичайної ситуації.

Відповідно до положень Концепції, яка була розрахована на період з 2004 по 2006 рр., в структурі МНС України були створені підрозділи психологічного забезпечення службової діяльності МНС України в АРК, областях, м. Києві та м. Севастополі, вищих навчальних закладах системи МНС України, науково-дослідна лабораторія екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України та розпочата підготовка фахівців-психологів на базі Університету цивільного захисту України. Концепція, дія якої завершилася наприкінці 2006 року, передбачала здійснення ряду заходів щодо подальшого розвитку та удосконалення науково-методичного, матеріально-технічного та кадрового забезпечення психологічної служби МНС України.

На момент створення у 2006 році на базі провідного вищого навчального закладу системи МНС України науково-дослідницької лабораторії екстремальної та кризової психології перед її співробітниками постало завдання розробки пакету відповідних нормативно-правових документів, що регламентують сучасну діяльність служби психологічного забезпечення МНС України. На цей напрям роботи, як на один з пріоритетних, було прямо вказано у «Пріоритетних напрямках роботи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи щодо формування та реалізації урядової політики у визначеній сфері діяльності до

кінця 2006 року (уточнених на виконання пункту 1.2.3 протоколу № 1 засідання Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2006 року)», схвалених на засіданні Колегії МНС України 18 серпня 2006 року.

Проведений ретельний аналіз існуючих нормативно-правових документів, що регламентували на той час діяльність служби психологічного забезпечення МНС України та узагальнений досвід функціонування аналогічних структур, як в Україні, так і за її межами, дозволили, поряд з використанням інших загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження, визначити пріоритетні напрями нормативно-правової регламентації діяльності служби психологічного забезпечення на сучасному етапі розвитку суспільства та держави.

Серед інших завдань були визначені проблеми в діяльності служби психологічного забезпечення органів та підрозділів МНС України та шляхи їх мінімізації. Більшість з цих проблем були вирішені з прийняттям розроблених за участю фахівців науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології низки нормативно-правових документів, серед яких наказ МНС від 27.02.2008 р. № 148 «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС»; вказівка МНС України від 03.04.2008 р. № 02-4337/74 «Про організацію роботи позаштатної мобільної групи екстреної психологічної допомоги МНС», якою було затверджене «Положення щодо організації роботи позаштатної мобільної групи екстреної психологічної допомоги особовому складу підрозділів МНС і постраждалому внаслідок надзвичайної ситуації населенню» та низка інших документів, зокрема накази ГУ МНС України в областях щодо організації роботи позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС [5].

Наведемо ряд положень, які стосуються безпосередньо організації роботи мобільної групи з надання екстреної психологічної допомоги населенню, постраждалому внаслідок надзвичайних ситуацій. Отже, на момент виїзду позаштатної мобільної групи екстреної психологічної допомоги МНС України, поза межами населених пунктів в районі ліквідації НС розгортається «Пункт екстреної психологічної допомоги». Головною метою психологічної допомоги, що надається психологами, є збереження психічного та фізичного здоров'я постраждалого населення та персоналу аварійно-рятувальних підрозділів, задіяних в ліквідації наслідків НС.

Для забезпечення цих функцій, згідно вимог наказу МНС від 27.02.2008 р. № 148 «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС», кожна група повинна бути укомплектована валізою психолога [5].

Досвід надання екстреної психологічної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок НС, напрацьовувався психологами МНС на практиці. В період 2006-2011 рр. Україна була вражена низкою жаклих за своїми масштабами та наслідками надзвичайних ситуацій, серед

яких: падіння літака ТУ-154 рейсу № 162 «Анапа - Санкт-Петербург» Пулківських авіаліній 2006 р.; вибух побутового газу в житловому будинку м. Дніпропетровськ, 2007 р.; аварія на шахті ім. О.Ф. Засядька м. Донецьк 2007 р.; аварія на шахті «Краснолиманська» м. Родинське 2008 р.; аварія на шахті ім. Карла Маркса м. Єнакієве 2008 р.; надзвичайна ситуація на артилерійській базі Міноборони м. Лозова, Харківської області, 2008 р.; аварія на шахті ім. О.О. Скочинського м. Донецьк 2009 р.; аварія на шахті ім. С.М. Кірова м. Макіївка 2009 р., вибух у лікарні м. Луганська 2009 р., аварія на шахті «Суходільська-Східна» м. Краснодар, Луганської області 2011 р., аварія на шахті ім. Бажанова м. Макіївка 2011р. та ін.

Практика організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню психологами МНС в осередку лиха дозволила обґрунтувати поняття «екстрена психологічна допомога», визначити її мету, принципи й основні професійні психологічні методи її надання.

Під екстреною психологічною допомогою ми розуміємо систему короткострокових заходів, що надаються людям, які постраждали у зоні надзвичайної ситуації або найближчим часом після травматичної події [4].

Зауважимо, що екстрена психологічна допомога спрямована на:

- надання допомоги одній людині, групі людей або великій кількості постраждалих після екстремальної або надзвичайної ситуації;
- регуляцію актуального психічного, психофізіологічного стану і негативних емоційних переживань, пов'язаних з екстремальною або надзвичайною ситуацією, за допомогою професійних методів, які відповідають вимогам конкретної ситуації.

Основна мета екстреної психологічної допомоги – запобігання особистісній патологічній еволюції людини, яка волею долі залучена до надзвичайної ситуації.

Зміст і методи екстреної психологічної допомоги істотно залежать від характеру надзвичайної ситуації, від ефекту її травматичної дії на психіку людини.

Таким чином, екстрена психологічна допомога націлена на підтримку особистості постраждалого, його родичів та рятувальників в осередку надзвичайної ситуації, зменшення їх душевних страждань та зниження впливу на них стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Також відзначимо, що в діяльності психолога МНС вже визначено основні принципи надання екстреної психологічної допомоги. Безперечно, що діяльність психолога в подібній ситуації регулюється загальними принципами, прийнятими для надання психологічної допомоги. Однак ці принципи в екстремальній ситуації здобувають деяку своєрідність відповідно до особливостей умов надання допомоги.

Принцип захисту інтересів клієнта. Особливість застосування цього принципу в екстремальних умовах полягає в тому, що, на відміну від

звичайних умов діяльності, із клієнтом не укладається психотерапевтичний договір, тобто не проговорюються межі роботи із проблемою. Це відбувається тому, що допомога, як правило, спрямована на актуальний стан клієнта. Однак, незважаючи на це, захист інтересів клієнта є провідним принципом роботи психолога МНС.

Принцип «не нашкодь». Своєрідність умов та обставин надання психологами допомоги постраждалим від надзвичайної ситуації робить можливим виведення кількох наслідків із цього принципу. Найважливіший наслідок – це короткостроковість надання допомоги, тобто допомога повинна бути спрямована на корекцію актуального стану постраждалої людини, викликаного даною ситуацією, одночасно забезпечуючи екологічність проведених заходів для майбутнього життя особистості. Принципово невірно проводити психологічну роботу з давніми, застарілими проблемами клієнта, тому що така робота повинна бути пролонгованою.

Принцип добровільності. У звичайних умовах фахівець часто займає пасивну позицію (чекає поки клієнт звернеться сам по допомогу). Цей принцип в умовах екстреної психологічної допомоги трансформується в особливу поведінку — фахівець-психолог виступає ініціатором такої допомоги; він діє активно, але ненав'язливо. Така позиція дозволяє, з одного боку, забезпечити необхідну допомогу людям, які перебувають в особливому стані й, найчастіше, не можуть адекватно оцінити потребу в допомозі, з іншого боку — не порушує особистих обмежень людини.

Принцип конфіденційності. При наданні екстреної психологічної допомоги цей принцип зберігає свою актуальність, однак конфіденційність може бути порушена у випадку одержання психологом інформації про те, що дії клієнта можуть бути небезпечні для самого клієнта, або для оточуючих (така ситуація може скластися в тому випадку, якщо психолог, наприклад, довідається про спробу самогубства, що готується).

Принцип професійної мотивації. Цей принцип прийнятний для будь-якого виду психологічної допомоги. В екстремальній ситуації дотримання його стає особливо важливим тому, що існує більша ймовірність того, що, крім професійної мотивації, у фахівця можуть бути присутніми інші, іноді більш сильні мотиви (мотив самоствердження, мотив одержання соціального визнання тощо).

Принцип професійної компетентності передбачає, що фахівець, який надає допомогу, повинен бути досить кваліфікованим, мати відповідну освіту і спеціальну підготовку для роботи в надзвичайних ситуаціях. У звичайних умовах діяльності психолог, при необхідності, рекомендує звернутися до іншого фахівця, але в надзвичайних умовах знайти іншого фахівця часто неможливо. Тому в професійні обов'язки психолога повинні входити, у тому числі, й такі аспекти, як підготовка до моменту виїзду на надзвичайну ситуацію, вміння швидко відновлювати високий рівень працездатності, використовуючи професійні навички.

Зауважимо, що дотримання цих принципів, на нашу думку, є вкрай необхідним. Це свого роду етичний кодекс фахівця-психолога при роботі в умовах надзвичайної ситуації.

Окремої уваги заслуговують основні методи, що використовуються фахівцями для надання екстреної психологічної допомоги. Слід відмітити, що на сьогодні налічується величезна кількість конкретних технік, які потрібно використовувати в різних ситуаціях. Наприклад, в арсеналі психолога, який неодноразово працював в осередку надзвичайної ситуації, як правило, є кілька сотень короткострокових прийомів, з яких він вибирає найбільш придатні для кожного конкретного випадку.

Психотерапевтичні й психокорекційні техніки, що використовуються при наданні екстреної психологічної допомоги, передбачають можливість короткострокового впливу на особистість (нейролінгвістичне програмування, тілесноорієнтована терапія, арттерапія, короткострокова позитивна терапія, сугестивні техніки, релаксаційні методи й методи, спрямовані на саморегуляцію, раціональна психотерапія та інші).

Проте, слід зауважити, що екстрена психологічна допомога може бути надана тільки лише в тому випадку, коли реакції постраждалої людини можна описати як нормальні реакції на ненормальну ситуацію. Тобто екстрена психологічна допомога не може бути надана тим людям, чий реакції не виходять за межі психічної норми. У випадку, коли реакції людини виходять за межі норми, необхідна допомога лікаря-психіатра. У зв'язку із цим можливо й необхідно застосування методів психологічної діагностики. Однак зрозуміло, що метод тестів, проєктивні психодіагностичні методики не відповідають вимогам ситуації, у якій проводиться екстрена психологічна допомога. Тому для таких цілей використовуються такі методи, як бесіда, спостереження, візуальна діагностика. Безумовно, ці методи не можна охарактеризувати як валідні та надійні, однак вони дозволяють зібрати необхідну для фахівця інформацію й вчасно залучати на допомогу постраждалому фахівців суміжних професій.

Висновки. Розглядаючи специфічні особливості професійної діяльності психолога МНС в осередку НС можна констатувати, що основними проблемами, або труднощами, які спіткають екстремального психолога при наданні їм невідкладної психологічної допомоги є: дефіцит часу та інформації стосовно постраждалого; обмеженість використання методів психологічної діагностики; необхідність надання психологічної допомоги «при свідках»; неналаштованість постраждалого на роботу з психологом та інші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальна психологія : [підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка]. – Х. : УЦЗУ, 2007. – 502 с.

2. Закон України «Про правові засади цивільного захисту» в редакції від 24.06.2004р. №1859-IV
3. Конституція України (Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996р.). – К. : Преса України, 1997. – С. 4.
4. Кризова психологія : [навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка]. – Х. : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. – 383 с.
5. Наказ МНС України від 27.02.2008р. № 148 «Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС».

УДК 159.9

Опрошанська Л.В., психолог другої категорії кабінету професійно-психологічного добору Харківського прикордонного загону;
Рютін В.В., к. пед. н., начальник науково-дослідної лабораторії психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ НДЦ МВС України Академії внутрішніх військ МВС України

ПРОБЛЕМНА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖ- БОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті зроблений аналіз наукових підходів щодо вивчення міжособистісних взаємодій. На основі розглянутих нестандартних ситуацій, які виникали у прикордонників під час несення служби з об'єктами професійного інтересу, дано визначення проблемній міжособистісній взаємодії. Виділені деякі фактори, за допомогою яких можна зменшити прояви проблемних міжособистісних взаємодій під час несення служби прикордонниками. Визначені підрозділи, у яких найчастіше виникають проблемні ситуації.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, проблемна міжособистісна взаємодія, діяльність, спілкування, конфліктні ситуації.

В статье сделан анализ научных подходов относительно изучения межличностных взаимодействий. На основе рассмотренных нестандартных ситуаций, которые возникали у пограничников во время несения службы с объектами профессионального интереса, дано определение проблемному межличностному взаимодействию. Выделены некоторые факторы, с помощью которых можно уменьшить проявления проблемных межличностных взаимодействий во время несения службы пограничниками. Определены подразделы, в которых чаще всего возникают проблемные ситуации.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, проблемное межличностное взаимодействие, деятельность, общение, конфликтные ситуации.

Постановка проблеми. Прикордонники під час несення служби зустрічаються із труднощами, що ускладнюють виконання функціональних обов'язків. Труднощі, які виникають у оперативно-службовій діяльності військовослужбовців, пов'язані із громадянами, які, порушуючи чинне законодавство, намагаються перетнути державний кордон. Такі